

СЦИЕНТИФІКАЦІЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА АСПІРАНТУРИ ЯК ОСНОВА ДЕОНТОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ НАУКОВИХ КАДРІВ

У статті висвітлено провідні норми, які складають зміст етосу науки й регулюють діяльність і поведінку сучасного вченого як носія науково-дослідницької культури. Розкрито їх специфіка та сутність як аксіологічної основи деонтологічної підготовки аспірантів – майбутніх кадрів вищої кваліфікації.

Ключові слова: аспірантура, деонтологічна культура, наукове співтовариство, науково-дослідницька культура, деонтологічна підготовка аспірантів.

В статье раскрывается сущность основных норм, которые составляют сущность этоса науки, регулирующих деятельность и поведение современного ученого как носителя научно-исследовательской культуры. Определена их специфика и содержание как аксиологической основы деонтологической подготовки аспирантов – будущих кадров высшей квалификации.

Ключевые слова: аспирантура, деонтологічна культура, научное сообщество, научно-исследовательская культура, деонтологическая подготовка аспирантов.

In the article the essence of the basic norms, composing the essence of the ethos of science, regulating activities and behaviour of the modern scientist as a bearer of scientific-research culture are highlighted. Also their specifics and contents are defined as axiological basis of deontological training of postgraduates.

Key words: postgraduate courses, deontological culture, scientific community, scientific –research culture, deontological training of postgraduates.

Постановка проблеми. Сучасний стан розбудови вищої ступеневої освіти в Україні, зокрема на рівні функціонування аспірантури, ставить на порядок денний формування нового покоління наукових кадрів, конкурентноздатного в умовах національного й європейського ринку науково-освітніх послуг. Через це з усією очевидністю виявляється залежність ефективності деонтологічної підготовки аспірантів від формування в них професіоналізму в сфері науки та професійної культури на ринку наукових послуг як високоінтелектуальних і висококваліфікованих фахівців (яким повинні бути притаманні високий професіоналізм, інноваційність мислення, творчий стиль науково-педагогічної діяльності, розвинені менеджерські якості, громадянська зрілість, високий рівень загальної та науково-дослідницької культури).

З огляду на це, *метою* поданої статті є висвітлення концептуальних засад та особливостей організації деонтологічної підготовки аспірантів під час їхнього навчання в аспірантурі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом педагогічна наука збагатилася результатами досліджень з проблем модернізації науково-дослідної роботи у вищих навчальних

зкладах в контексті вимог євроінтеграції. Так, у дисертаційних роботах О. Коваленко, О. Кравченко, О. Мартиненко, О. Микитюка, О. Пилипчака, Н. Пузирьової, О. Соболевої, С. Стельмаха, О. Тарасенко вперше охарактеризовано зміст та форми науково-дослідної роботи викладачів і студентів вітчизняних вищих навчальних закладів минулого, визначено особливості їх участі в роботі наукових співтовариств та гуртків у другій половині XIX ст. Проблема організації науково-дослідної роботи у вищих навчальних закладах України в історико-педагогічному аспекті знайшло певне відображення у працях А. Алексюка, В. Вихрущ, Л. Вовк, Н. Дем'яненко, М. Євтуха, С. Золотухіної, О. Любара, Б. Ступарика, О. Сухомлинської, М. Ярмаченка та ін. Зміст, форми і методи науково-дослідної роботи у вищих закладах освіти були предметом наукових досліджень М. Добрускіна, Г. Лахтіна, О. Мурашко, Н. Недодатко та ін. Розкриттю можливостей організації науково-дослідної роботи у вищих навчальних закладах щодо формування і розвитку професійних якостей майбутніх фахівців, її ролі в підготовці наукових та науково-педагогічних кадрів присвячено праці Л. Авдєєвої, Н. Амеліної,

І. Іванченко, Ф. Орехової та ін. Визначення мети і завдань, розкриття функцій та специфіки науково-дослідної роботи, обґрунтування її ролі і місця у процесі реформування національної системи вищої освіти здійснено в публікаціях В. Андрущенка, В. Курила, С. Шейка та ін. Формування науково-дослідницької культури майбутніх фахівців на рівні бакалаврів і магістрів здійснено в досвіді таких відомих (О. Глузман, М. Князьян, О. Цокур) та молодих (І. Сенча, Г. Сомбаманія та ін.) науковців.

Водночас необхідність нових науково-теоретичних розробок з проблематики обґрунтування сутності цільових орієнтирів, концептуальних засад, упровадження європейських стандартів змісту, методів і форм організації магістерської підготовки майбутніх фахівців очевидна, оскільки без них, за критеріями Болонської конвенції, неможливе запровадження в сучасну практику національної вищої школи конструктивних ідей та ефективних технологій професійного навчання й виховання наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, зокрема через аспірантуру. Це, на думку засновників концепції модернізації вищої освіти в Україні в контексті Болонського процесу (В. Андрущенко, В. Кремень, М. Степко, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко та ін.), значно активізує творчий потенціал майбутнього суб'єкта науково-педагогічної і науково-дослідницької діяльності. Аналіз праць вищезазначених учених свідчить про те, що всі вони містять певний фактичний матеріал й складають джерело нашого дослідження. Проте, подані в них матеріали і висновки недостатньо розкривають сутність та специфіку прикінцевих результатів реалізації мети і завдань науково-дослідної роботи вищої школи на кожному з етапів організації професійної підготовки майбутніх фахівців, а також здобутки передового педагогічного досвіду щодо формування в них професійно важливих якостей, серед яких науково-дослідницька культура посідає чільне місце. Зокрема питання, пов'язані з посиленням саме науково-дослідницького аспекту професійної – деонтологічної підготовки аспірантів як майбутніх науковців до сьогодні в Україні не були предметом спеціального науково-педагогічного дослідження. Прогалини в теорії організації й психолого-педагогічного забезпечення процесу аспірантської підготовки в аспекті її науково-дослідницької складової залишають великий простір для пошуку найбільш оптимальних умов, шляхів та засобів щодо формування науково-дослідницької культури майбутніх науковців. Відсутність фундаментальних праць щодо її конструктивного вирішення й узагальнення здобутків українських дослідників, а також недостатній рівень розробленості теоретичного, методичного й прикладного її аспектів обумовили вибір теми нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до організації деонтологічної підготовки аспірантів ми розуміли, що механізм сцієнтифікації в умовах формувального експерименту повинен бути запущений одночасно з організацією процесів їхнього

теоретичного навчання й відповідного професійного – наукового виховання, але не зводиться до них. Сцієнтифікація підготовки аспірантів не може зводитися лише до простого оволодіння ними певною сумою знань, інтелектуальних умінь та дослідницьких навичок. Її дія, заснована на психологічних механізмах наслідування, ідентифікації, наочності й інструментування, з необхідністю повинна бути спрямована, як на актуалізацію наявних можливостей, ресурсів і резервів внутрівузівського та позаузівського соціально-наукового середовища, з метою формування в них відповідних деонтологічної культури методологічних настанов, що вимагаються, так і на інтенсифікацію потенціалу розвитку їх особистісних характеристик як суб'єктів наукового співтовариства.

Крім того, нам уявлялося, що неможна сформувати науково-дослідницьку та деонтологічну культуру аспірантів, не створивши передумов для присвоєння ними системи методологічних настанов – важливого елементу диспозиційної структури їх особистості, не озброївши методологічними регулятивами пізнавальної діяльності. При цьому ми підводили аспірантів до розуміння, що методологічні настанови, будучи єдністю інформаційно-когнітивного, особистісно-емоційного та соціокультурного компонентів діяльності суб'єкта наукового пізнання або наукового колективу, не зводяться до змісту того чи іншого методу дослідження. Вони являють собою інтеріоризоване знання, що перетворилося у внутрішні, регулятивні підстави діяльності суб'єкта науково-дослідницької діяльності, оскільки під час формування методологічних настанов на передній план обґрунтовано висуваються процеси переводу їх із зовнішнього плану дій у внутрішній, набуття ними особистісного сенсу, узгодження настанов зі всією диспозиційною й мотиваційною структурою особистості. Тому ми намагалися досягти того, що методологічні настанови повинні бути усвідомленими аспірантами як особливі форми, специфічні механізми, що регулюють рух знання в структурі науки. Поряд з цим ми прагнули формувати й настанови полярної ціннісної спрямованості – тренування в подоланні психологічної інерції, що має за мету зруйнувати традиційну схему поглядів та уявлень суб'єкта наукової творчості.

Враховуючи це, ми були переконані в тому, що явище сцієнтифікації соціально й психологічно виправдане, оскільки науково-дослідницька діяльність конкретної людини, щоб вона змогла перетворитися на елемент сумісної пошукової діяльності в межах певного наукового колективу, повинна бути відповідним чином організованою й адаптованою. Одним із найважливіших елементів цього процесу є становлення єдиної системи методологічних настанов, що забезпечує загальні для наукового колективу сприйняття й оцінку об'єкта, визначає інституальність його поведінки як члена наукового співтовариства. З огляду на це, приступаючи до проведення формувального експерименту, ми вважали, що саме в зоні сцієнтифікації складається аспірант як реципієнт науки з достатньо складною системою настанов, де крім

наукових діють особистісні, соціальні, етичні й інші диспозиції. Внаслідок цього, деякі з них можуть суттєво відрізнятись від загальноприйнятих, тому що методологічні настанови диференціюються не тільки залежно від рівнів методології, але за носієм: індивідуальні і групові (що розділяються одним ученим або групою дослідників), колективні (прийняті в межах наукової школи чи напряму, що не є переважними), загальноприйняті методологічні настанови.

Значущість сциентифікації ми вбачали і в тому, що вона враховувала соціально-психологічну природу методологічних настанов суб'єкта наукового пізнання, які мають складну багатокomпонентну й багаторівневу структуру. Так, формуючись під впливом наукового виховання й досвіду практичної науково-дослідницької діяльності, будь-які настанови людини науки – світоглядні, методологічні, політичні та ін. – завжди є певними психологічними структурами. Основу цих структур складають три взаємопов'язаних компоненти: пізнавальний (когнітивний), емоційний й мотиваційний. Суб'єкт наукового пізнання, спілкування та праці не може успішно розв'язувати проблему, яка перед ним стоїть, не володіючи необхідним мінімумом інформації про предмет його пізнавальної діяльності, не володіючи певною кількістю знань про нього. Чим ширше обсяг й глибше його знання про предмет пізнання, тим більше можливість формування в нього усталених методологічних настанов про способи, засоби та прийоми вирішення конкретного пізнавального завдання. Повні, усталені й чіткі настанови можливі лише за наявності добре розвиненого когнітивного компонента, оскільки знання обґрунтовують настанови, слугують основою їх формування.

З урахуванням цієї психологічної закономірності, ми, створюючи певні передумови для більш повної сциентифікації процесу деонтологічної підготовки аспірантів, поширили не тільки її предметно-змістовий аспект, але й організаційно-технологічний. Ми, услід за рекомендаціями Г. Сомбамані [1], спробували пропитати «духом науки» й наукового пошуку максимально доступні нам засоби і форми організації навчально-пізнавальної, навчально-дослідницької, навчально-професійної та науково-дослідницької діяльності аспірантів, включаючи дисципліни: «Філософія освіти», «Вища освіта України і Болонський процес», «Педагогіка і психологія вищої школи», «Педагогічна інноватика», «Дисципліни спеціалізації», а також обидва види виробничої практики магістрантів – науково-педагогічної та науково-дослідницької.

Ми також ураховували й те, що в умовах розвитку сучасної науки особливої ваги набули проблеми, пов'язані з колективним суб'єктом наукової діяльності, зокрема з науковим співтовариством, до якого повинні бути залученими аспіранти. Тому в період організації діяльності аспірантів у ході науково-педагогічної та науководослідницької практики ми прагнули їх згуртувати як членів наукового співтовариства, а також єдиного наукового колективу, що розробляє спільними зусиллями певну наукову тему кафедри

педагогіки. Цією темою стала така: «Проблема особистості в науці: історія й перспективи», яка повинна була обговорюватися на міжнародній науково-практичній конференції [2].

Тому аспіранти у процесі теоретичного навчання підводилися до розуміння того, що, будучи сформованим в ході історичного розвитку науки, наукове співтовариство виявляє свою сутність як спеціалізований орган пізнавальної діяльності суспільства, колективний збиральний суб'єкт суспільних відносин, що виникають у процесі і з приводу наукової діяльності. Це усталене функціональне соціальне співтовариство з яскраво вираженою формальною й неформальною ієрархічністю (стратифікацією), відкритою в пізнавальному й соціальному відношенні. Водночас наукове співтовариство є системою, що динамічно саморозвивається і саморегулюється, яка має власні закономірності і механізми функціонування та розвитку, власними пізнавальними і соціальними нормами, специфічну систему спілкування й соціального контролю [3, с. 7].

Як наслідок, аспіранти експериментальних груп повинні були докласти власних зусиль до того, щоб більш гармонійно ввійти в особливе – наукове співтовариство профільної кафедри й утвердитися в ньому через ознайомлення з її науково-дослідницькою темою та перспективним планом роботи, пізнавальними інтересами членів кафедри, особливостями їх дослідницького шляху й їх науковими досягненнями. Це пропонувалося здійснити на підставі вивчення наукових праць викладачів, спостережень за їх повідомленнями і дискусіями впродовж відвідування науково-практичних семінарів та конференцій, попередніх обговорень дисертацій здобувачів кафедр факультету тощо. Ця вимога була першочерговою стосовно пізнання «наукової біографії» наукового керівника кожного з аспірантів експериментальних груп, а також загальноприйнятих на кафедрі традицій і норм наукового етикету.

Одночасно члени кафедр, залучених до участі у формуальному експерименті, спеціально готувалися до виконання відповідних ролей, передбачених для членів наукового співтовариства (лідерів наукових шкіл, членів спеціалізованих учених рад, експериментаторів, рецензентів, експертів і т.ін.). З цієї метою на спеціальному методологічному семінарі було розглянуто сутність та основні функції наукового співтовариства, як-от: у виробі нового наукового знання у процесі наукової діяльності (генерування нових знань); в оцінці характеру і значущості внесеного в науку творчого доробку, в експертизі здобутих результатів на достовірність; у подоланні розбіжностей і досягненні згоди з приводу прийняття членами наукового співтовариства нових ідей, установлених нових принципів і положень, розгортання боротьби думок і створення умов для принципової критики; в забезпеченні спадкоємності наукового пізнання [3, с. 10]. Серед внутрішніх соціальних функцій наукового співтовариства було виокрем-

лено наступні: функція наукового спілкування як обміну між дослідниками науковою інформацією, ідеями, думками тощо з приводу генерування нового знання, в ході якого встановлюються і підтримуються цілеспрямовані чи спонтанні, прямі або опосередковані тими чи іншими комунікативними засобами взаємовідносини між членами наукового співтовариства; функція соціалізації магістрантів як майбутніх молодих учених шляхом залучення їх до світу науки через формування в них мотиваційної системи та ціннісних орієнтацій, характерних для людей науки, сприйняття і засвоєння ними правил поведінки в науковому житті й діяльності; функція нормування й власного контролю, аж до застосування відповідних санкцій на благо дотримання соціальних норм у науці; функція визнання досягнутих результатів дослідницької роботи [3, с. 11-12].

Серед зовнішніх пізнавальних функцій наукового співтовариства було виокремлено такі, а саме: інформаційна, через яку надаються наукові знання та інші результати дослідницької діяльності членам суспільства й активізується їх сприяння реалізації наукових результатів у суспільну практику; культурна, яка спрямована на підвищення обізнаності членів суспільства у сфері науки, створення тла, що сприяє науковому розвитку; контрольна, що забезпечує стимулювання активної позиції наукового співтовариства у здійсненні свого права на формування наукової політики й участі в управлінні наукою, прогнозуванні та визначенні нових дослідницьких напрямів; неприпустимості приниження її ролі в суспільстві, а також непримиримості щодо псевдонауки та її носіїв, деформації наукових норм і мотивів наукової діяльності, проявам кар'єризму та грубого адміністрування; адаптивна, яка спрямована на пристосування наукового співтовариства до суспільних умов, що змінюються, його орієнтації на соціальні потреби, які виникають; реалізаторська, що сприяє підвищенню відповідальності вчених за застосування наукових досягнень у відповідних сферах суспільного життя на благо людства.

Зазначимо, що оскільки одним із основних елементів соціально-психологічного клімату в науковому колективі є ставлення його членів до наукової діяльності, різних його характеристик, то в межах змодельованої системи сцієнтифікації аспірантської підготовки ми ретельну увагу приділяли створенню сприятливої морально-психологічної атмосфери і позитивного характеру відносин у системі «аспірант – науковий керівник – науково-педагогічний колектив кафедри – наукове співтовариство». З цією метою за допомогою керівників факультетів і профільних кафедр, що приймали участь у варіативному педагогічному експерименті (про що засвідчують акти про впровадження авторської концепції формування науково-дослідницької й деонтологічної культури аспірантів на основних експериментальних базисах), була зроблена спроба підвищити пріоритет науково-дослідницької діяльності як викладачів,

так і аспірантів. Ми розуміли, якщо науково-дослідницька діяльність займає пріоритетне місце в системі ціннісних орієнтацій основних учасників деонтологічної підготовки – провідних науковців, науково-педагогічного персоналу і аспірантів, а цілі її сприймаються всіма як професійно значущі, що набувають особистісного сенсу, то тільки в такому разі виникають необхідні суб'єктивні передумови для формування науково-дослідницької й деонтологічної культури аспірантів. Це, за нашими спостереженнями, зумовлено тим, що створення сприятливого морально-психологічного клімату в науково-педагогічних колективах профільних кафедр, як відповідних агентів наукової соціалізації і членів співтовариства вже само по собі сприяє: активізації інтересу аспірантів до змісту і технології науково-дослідницької діяльності; пробудженню позитивних настанов відносно її цілей та перспектив розвитку; більш свідомому засвоєнню ними системи необхідних ціннісних орієнтацій та етичних норм поведінки у сфері наукових комунікацій; виникненню терпимого ставлення до труднощів і наявних витрат, а також інакомислення в науці.

Крім того, намагаючись створити відповідний простір для наукової соціалізації і виховання майбутніх магістрів експериментальних груп, ми враховували закономірність, згідно з якою характер ставлення членів науково-педагогічного колективу до науково-дослідницької діяльності, її цілей, використовуваним методам суттєво впливає на їх ставлення один до одного як особистостей – членів наукового співтовариства. На цій підставі ми, розуміючи, що міжособистісні відносини в науково-педагогічному колективі, засобом яких реалізуються суб'єктивні психологічні чинники, є другим важливим елементом соціально-психологічного клімату, прагнули підвищити ефективність науково-дослідницької діяльності аспірантів в більш значній мірі за рахунок фактора позитивної соціальної організації кафедр, що опікували аспірантів експериментальних груп. На цих кафедрах формальні, функціональні взаємовідносини більш гармонійно доповнювалися позитивними міжособистісними взаємовідносинами як в системах «лідер наукової школи – її член» і «викладач – викладач», так і в системах «науковий керівник – аспірантів» та «аспірантів – аспірантів». Цьому здебільшого сприяла реалізація авторської технології організації науково-дослідницької практики аспірантів, залучених до експериментальних груп [1].

Так, обговорюючи з аспірантами в період науково-дослідницької практики різні ситуації взаємовідносин, що складаються в межах контактів членів наукового співтовариства, які вони спостерігали у процесі відвідування науково-практичних семінарів та конференцій професорсько-викладацького складу, попередніх обговорень та офіційних публічних захистів дисертацій аспірантів, ми підводили їх до розуміння того, що соціальний механізм науки заснований не тільки

на співробітництві, але й на суперництві. Саме існування цих механізмів функціонування наукового співтовариства забезпечує підвищену вірогідність нових зв'язків ідей і способів розв'язання наукових проблем. При цьому співробітництво викликане необхідністю спиратися на наявне знання, а суперництво – усвідомленням єдиного світу відкриттів. Незважаючи на свою протилежність, обидва боки рівно передбачають особливе – наукове співтовариство як неодмінну умову функціонування науки.

При цьому аспіранти підводилися до розуміння того, що хоча саме наукове співтовариство – доля мислення індивіду, але він не може працювати у вакуумі, оскільки опрацювавши наявні ідеї на свій власний лад, він повертає їх тим, хто його оточує, як нові ідеї. Отже, саме через наявні канали наукової комунікації і міжособистісного спілкування з колегами суб'єкт наукового пізнання створює свій доробок на матеріалі наукового плину свого часу, черпаючи з нього і поповнюючи його своїми працями. Тому, торкаючись на індивідуальних консультаціях з аспірантами питань аналізу історично скороминущих форм спілкування в науці, ми прагнули продемонструвати їм внутрішню закономірність переходу до нових стратегій наукової комунікації.

Внаслідок такого аналізу аспіранти переконувалися в тому, що на підставі нових технічних можливостей (наприклад, комп'ютерні телекомунікації, ресурси Інтернету і т.ін.) кожного разу відбувалися такі перетворення існуючої системи, які, зберігаючи і попередній механізм комунікації у вигляді: наукової літератури («листи друзям», статті, книги, монографії, реферативні огляди, бібліографічні додатки тощо), офіційного обміну науковими відомостями й думками (наради, конференції, симпозіуми), неформальних контактів учених (особиста кореспонденція, візити, випадкові бесіди та ін.), викликали до життя нові форми, що забезпечували більшу швидкість обміну науковою інформацією. Причому перерозподіл функціонального навантаження між старими та новими формами комунікацій створювало можливість зосередження наукових зусиль на передньому краї науки.

Стосовно питань вдосконалення міжособистісного спілкування аспірантів з їх науковими керівниками, а також різних форм їх творчої

співпраці та взаємодії, ми звертали увагу на значущість моменту його ефективності для їх особистісного зросту як суб'єктів науково-дослідницької культури. Для цього, наприклад, ми спонукали аспірантів виміряти міру ефективності своєї взаємодії з науковим керівником їх дисертаційної роботи за допомогою 5 критеріїв: доцільність, тобто придатність обраних засобів для досягнення бажаного результату; надійність, тобто ступінь вірогідності одержання потрібного ефекту; продуктивність, тобто отримання максимальної користі, найбільш повного використання ситуації; економічність, тобто відповідність витрачання часу, сил і засобів цінності кінцевого результату; безпека, тобто мінімізація ризику несподіваних негативних наслідків.

Висновки. Значущість ціннісних орієнтацій для формування науково-дослідницької культури особистості аспірантів як прикінцевого результату їхньої деонтологічної підготовки в аспірантурі, ми демонстрували через аналіз їх основних функцій: експресивної, яка сприяє самовираженню й самоствердженню особистості в цьому культурному середовищі за рахунок прагнення перетворити суспільство, «поширити» своє «Я», передати прийняті ним цінності іншим людям, бажання досягти успіху і визнання, реалізації ціннісно орієнтованих дій та усвідомлення необхідності поводитися більш усталено й цілеспрямовано; адаптивної, що сприяє пристосуванню особистості до більш адекватних способів задоволення своїх потреб, норм діяльності й особливого ритму життя шляхом засвоєння нею інтернаціоналізованої соціальної ролі; захисної, яка оберігає особистість від її дезінтеграції як надмірного напруження, що поступає у вигляді шкідливої інформації ззовні, закріплюючи її життєві позиції і понижуючи рівень психічної уразливості; -пізнавальної, спрямованої на активний пошук необхідної для добування й укріплення внутрішніх «уразливих» місць особистості корисної інформації через інтенсифікацію розумових операцій протягом цього процесу і забезпечення запам'ятовування важливого матеріалу; координаційної, що забезпечує гармонізацію внутрішнього психічного життя особистості, зокрема її емоційно-вольової сфери, а також такої, що сприяє мобілізації сил усього організму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сомбаманія Г. М. Формування науково-дослідницької культури в умовах ступеневої освіти / Г. М. Сомбаманія: Дис. ... канд. пед. н. /13.00.04. – Одеса, 2010. – 220 с.
2. Ярошевский М.Г. О внешней и внутренней мотивации научного творчества / М.Г. Ярошевский // Проблемы научного творчества в современной психологии. – М., 1971. – С. 45-52.
3. Merton R. K. The Sociology of Science. Theoretical and Empirical Investigation / R. K Merton. – N. Y., 1973. – 467 p.